
Прокоф'єва К. А., Решетілова О. М.

Кафедра документознавства та інформаційної діяльності,
Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро, Україна)

КНИГА-КОДЕКС У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІОТЕК: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЦИФРОВОЇ ДОБИ

Досліджено історичну еволюцію кодексу як форми зберігання текстової інформації та її вплив на трансформацію бібліотек. Розкрито основні етапи переходу від сувоїв до кодексів, їхню перевагу в контексті християнської культури та внесок у розвиток структури й функцій бібліотечних фондів. Автори порівнюють цей процес із сучасною цифровою трансформацією бібліотек, що демонструє повторюваність змін у носіях знань.

Ключові слова: кодекс; сувій; бібліотека; трансформація; історія книги

Prokofieva K. A., Reshetilova O. M.

Department of Document Studies and Information Activities,
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro, Ukraine)

THE CODEX FORMAT IN THE CONTEXT OF LIBRARY TRANSFORMATION: FROM ANTIQUITY TO THE DIGITAL AGE

The article examines the historical evolution of the codex as a format for storing textual information and its impact on the transformation of libraries. It outlines the main stages of the transition from scrolls to codices, their advantages within the context of Christian culture, and their contribution to the development of library functions and structure. The authors draw parallels with the ongoing digital transformation of libraries, highlighting the recurring nature of shifts in knowledge media.

Keywords: codex; scroll; library; transformation; history of the book

У сучасних дослідженнях цифрової трансформації бібліотек дедалі більше уваги приділяють зміні матеріальних носіїв інформації. Еволюція від сувою до кодексу, а згодом – до цифрової книги, не лише трансформувала зовнішню форму тексту, а й зумовила нові підходи до зберігання, упорядкування, доступу та поширення знань. Розуміння витоків книжкової форми – ключ до глибшого усвідомлення бібліотечних процесів минулого й сьогодення. Саме поява кодексу стала фундаментальною віхою, що зумовила формування ранніх бібліотек нового типу, зокрема монастирських і академічних, а також уможливила створення каталогів, бібліографічних покажчиків та інших елементів бібліотечної систематизації.

Книга-кодекс, як форма переплетеної книги, з'явилася ще в давнину й поступово витіснила сувої, які до того часу слугували основною формою запису текстів. Цей процес

був тривалим і складався із кількох важливих етапів. Кожен етап відіграв свою роль у становленні кодексу як домінуючого носія письма.

Перші прообрази кодексу з'явилися ще в I столітті до нашої ери в межах Римської імперії. Це були дерев'яні або воскові таблички, які з'єднувалися між собою, утворюючи невеликі книжечки, що нагадували сучасну форму книги. Такі таблички використовувалися переважно для особистих нотаток, коротких листів чи простих щоденних записів. Вони ще не містили літературних або наукових творів, проте започаткували саму ідею зшитого носія інформації.

Згодом, у I–II століттях н. е., відбувся важливий крок у напрямку удосконалення кодексу, адже почали використовувати пергамент замість папірусу. Пергамент, виготовлений зі спеціально обробленої тваринної шкіри, мав низку переваг: він був міцнішим, довговічнішим і краще підходив для письма з обох боків аркуша. Це дозволяло ефективніше використовувати матеріал і створювати більш компактні й місткі книги. Сторінки з пергаменту зшивалися у зошити, а ті – у збірки, які перепліталися й ставали все більше схожими на сучасні книги. Поява книжки у вигляді кодексу мала фундаментальне значення [2, с. 58].

Велике значення у популяризації кодексу відіграло християнство. Починаючи з II століття, християнські громади почали активно використовувати кодекси для запису своїх священних текстів – Євангелій, Послань, Псалтирів та інших частин Біблії. На відміну від сувоїв, кодекси були набагато зручнішими для читання, вивчення й збереження великих обсягів тексту. Християни також прагнули відрізнятись від юдеїв та язичників, які традиційно користувалися сувоями. Так кодекс почав набувати ознак релігійної ідентичності.

У IV столітті, коли християнство стало офіційною релігією Римської імперії, відбулося подальше утвердження кодексу. Особливо важливою віхою стало замовлення імператора Костянтина I Великого (272–337) на виготовлення п'ятдесяти розкішних кодексів Святого Письма для церков у Константинополі. Це стало не лише поштовхом для поширення кодексу в церковному середовищі, але й сигналом до поступового витіснення сувоїв із ужитку.

У середньовічну добу кодекс остаточно утвердився як стандартна форма книги. Монастирі стали головними осередками переписування текстів, де кодекси створювалися вручну, прикрашалися мініатюрами, ініціалами й орнаментами. Їх ретельно переплітали у шкіряні або дерев'яні обкладинки, часто інкрустовані коштовностями. Кодекси

використовувалися не лише в релігійній сфері, а й у зародкових університетах, при дворах монархів, у хроніках, енциклопедіях і правових збірниках.

Причин популярності кодексу було кілька. Насамперед це зручність: на відміну від сувоїв, кодекси були компактні, їх можна було легко носити, розгортати на будь-якій сторінці, робити позначки. По-друге, практичність: нумерація сторінок і розділення на глави дозволяли швидше знаходити потрібну інформацію, що було важливо для вчених і богословів. По-третє, довговічність: пергамент краще зберігався з часом, був стійким до вологи, грибків і механічних пошкоджень.

Винахід книгодруку в середині XV століття пов'язаний із діяльністю Йоганна Гутенберга, який започаткував новий етап в еволюції кодексу. Друковані книги успадкували зовнішню форму рукописного кодексу, але змінили саму природу поширення знань. Масове виробництво книжок зробило їх доступнішими, пришвидшило обмін ідеями, сприяло зростанню грамотності та формуванню нової читацької культури. Кодекс, у вигляді друкованої книги, став не лише носієм знань, а й інструментом суспільних трансформацій – Реформації, Просвітництва, революцій у науці та політиці.

У Новітній час кодекс зберіг свій формат, але змінив матеріальну природу. Із XIX століття масове виробництво книг здійснюється на папері машинного виготовлення з використанням нових типів палітурок і шрифтів. XX століття принесло книжковій справі індустріалізацію, автоматизацію й стандартизацію. У XXI столітті кодекс трансформується в електронний формат, з'являються цифрові книги та онлайн-бібліотеки, проте традиційна паперова форма все ще залишається актуальною. Традиційна книга має більше шансів зберегти інформацію для прийдешніх поколінь. Електронна книга, стикаючись із проблемою старіння технологій, поступається паперовій щодо надійності збереження інформації [1]. Така стійкість свідчить про унікальність кодексу як форми організації інформації, здатної адаптуватися до змін технологічного середовища.

Отже, кодекс не лише зумовив новий рівень збереження й обробки текстової інформації, а й став основою для всієї наступної еволюції книгозбірень. Його поява знаменує перший великий етап у трансформації бібліотек як інституцій – від храмових і сувоєвих зібрань античності до систематизованих сховищ знань у християнському світі. Сьогодні, аналізуючи цифрову трансформацію бібліотек, ми можемо побачити аналогічні процеси – зміну формату, змісту, швидкості доступу та способів взаємодії з текстом, що знову кардинально впливають на функції, роль і архітектуру сучасних бібліотек.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Каракоз О. О. Традиційна та електронна книга: проблеми співіснування. *Бібліотека XXI століття: перспективи та інновації*. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2015. С. 20–24. URL: <https://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Z-tezy.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).
2. Родак П. *Письмо, книжка, лектура. Розмови: Ле Гофф . Шартъє, Еблар Фабр, Лежен*. Варшава : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. 333 с. URL: http://www.wuw.pl/data/include/cms/Rodak_Pismo_ksika_lektura_pdf.pdf (дата звернення: 21.07.2025).